

החודש השני למלוך שלמה על ישראל?

במסכת ראש השנה (ב:) "אמר רבי יוחנן: מנין למלכים שאין מונין להם אלא מניסן? - שנאמר ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחדש זיו הוא החדש השני למלך שלמה על ישראל, מקיש מלכות שלמה ליציאת מצרים. מה יציאת מצרים מניסן - אף מלכות שלמה מניסן".

הראשונים (ראה תוספות וריטב"א) התקשו מדוע רבי יוחנן נזקק להקיש את מלכות שלמה ליציאת מצרים, ואינו לומד מלשון הכתוב עצמו "בחודש זיו הוא החודש השני למלוך שלמה על ישראל" ומכיון שזיו הוא אייר, הרי שהומלך בחודש ניסן. התוספות (וביתר ביאור בתוספות הרא"ש) מתרצים בשני אופנים. ראשית: לא ברור ש'זיו' הוא אייר, הוא יכול להיות גם ניסן. לפיכך אפשר שמלך שלמה באדר. תירוץ נוסף: היה אפשר לטעון שמקרה היה שהומלך שלמה בניסן, ולכן מנו לו מאותו חודש. אבל אין זה עקרון שמונים לכל מלך שנה חדשה מניסן, גם אם הומלך בחודש אחר. לפיכך צריך להקיש את ענין המלכות ליציאת מצרים.

אולם רש"י (ד"ה למלך שלמה) מביא תירוץ פשוט הרבה יותר: למעשה לא כתוב בפסוק הזה כלל שחודש זיו הוא החודש השני למלכות שלמה! זה לשון רש"י: "למלך שלמה על ישראל - אשנה רביעית קאי, ומקרא מסורס הוא: בשנה רביעית למלך שלמה על ישראל בחדש זיו הוא החדש השני".

ואכן, לפי פשוטו של מקרא המילים 'בחודש זיו הוא החודש השני' הן מאמר מוסגר, והמשפט 'למלוך שלמה על ישראל' מוסב על השנה הרביעית. שהרי גם אם הומלך בניסן, היה זה לפני יותר משלוש שנים, ולא מתאים לומר 'בחודש השני למלוך שלמה'. אלא 'החודש השני' היינו למניין החודשים הידוע, שהרי חודש ניסן הוא תמיד החודש הראשון בתנ"ך, וחודש אייר הוא החודש השני. כך כתבים גם רש"י ורד"ק ומצודות על אתר.

קשה לכאורה מדוע הוזקקו התוספות לתירוץיהם, ולא פירשו כרש"י. גם הריטב"א מתרץ בתחילה כתוספות, ולאחר שהוא מקשה על התירוץ הוא מביא את פירוש רש"י, בעוד שזה לכאורה התירוץ האולטימטיבי.

אבל מה שמעניין הוא שדברי רבי יוחנן למעשה הם ברייתא, כפי שהגמרא מביאה לאחר מכן בדף ג. אלא שהברייתא מובאת בגמרא בקיצורים, ואילו במכילתא (בא, מס' דפסחא פרשה א) היא מובאת בלשונה, נעתיק את החלק הנדרש לנו: "ראש חדשים - מגיד שניסן ראש לחדשים. ומנין אף למלכים? ת"ל הוא החדש השני למלוך שלמה על ישראל". ההיקש ליציאת מצרים לא כתוב כאן כלל!

וכענין הזה בלקח טוב המכונה פסיקתא זוטרתא (שמות יב, ו): ומנלן דלמלכים מונין מניסן? משלמה, דכתיב 'ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחודש זיו הוא החדש השני למלך שלמה על ישראל', זיו זה אייר, לכן שנינו באחד בניסן ראש השנה למלכים.

וכן ב'שכל טוב' שם: "ראש חדשים - מגיד שניסן ראש לחדשים. מנין אף למלכים? ת"ל בחדש זיו הוא החדש השני למלוך שלמה על ישראל".

מקורות אלו ודאי הבינו כשיטת התוספות שיש לקרוא "בחודש השני למלוך שלמה על ישראל", ואין כאן מקרא מסורס, ולפיכך הכתוב עצמו אומר ששלמה המלך מלך מניסן.

ולא זו בלבד, אלא גם מטעמי המקרא מוכח שפירשו כמכילתא ולא כהבנת רש"י ומפרשי הפשט. פיסוק הטעמים שם הוא כך: וַיְהִי בְּשָׁמוֹנִים שָׁנָה וָאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה לְצֵאת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ-מִצְרַיִם בַּשָּׁנָה הָרְבִיעִית בְּחֹדֶשׁ זִיּוֹ הוּא הַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי לְמֶלֶךְ שְׁלֹמֹה עַל-יִשְׂרָאֵל.

אם הטעמים היו מבינים כרש"י ומפרשי הפשט, הם היו צריכים להציב במילת 'הרביעית' טעם מפסיק גדול יותר מאשר במילות 'בחודש זיו'. כך שהמשפט 'בחודש זיו הוא החודש השני' יהיה מאמר מוסגר. דרך הטעמים במאמר מוסגר היא להציב לפניו טעם מפסיק גדול יותר מאשר בתוכו, ובכך הם מדגישים את ה'סוגריים'¹. כאן הם לא עשו כך², וזה מראה שהם קראו "בשנה הרביעית בחודש זיו הוא החודש השני – למלוך שלמה על ישראל". המילים 'למלוך שלמה על ישראל' מוסבות אף על 'בחודש זיו הוא החודש השני'.

מה ההגיון שעומד מאחורי קריאה זו? הרי ברור שלא היה זה רק החודש השני למלוך שלמה, שהרי כבר בשנה הרביעית למלכותו אנו עומדים.

נראה לומר שהטעמים [והמכילתא והמדרשים] הבינו את משמעות המשפט כך: כשעברו שלוש שנים וחודשיים מאז ששלמה הומלך – נבנה הבית. כל שנה לשנות המלך נמנית מניסן, ובשנה הרביעית, בחודש השני ממנה, בנה שלמה את הבית.

נמצא שאליבא דרש"י יש לנו מחלוקת בין הברייתא ובין רבי יוחנן כיצד יש לקרוא את הפסוק: לפי הברייתא שבמכילתא אין כאן מקרא מסורס, וממילא כתוב כאן ששנות שלמה נמנו החל מניסן. ולפי רבי יוחנן המקרא מסורס, לא כתוב כאן בכלל שחודש זיו הוא החודש השני לשנות המלך. לפיכך הוא זקוק להקיש את מלכות שלמה ליציאת מצרים וללמוד משם. [אמנם לפי התוספות רבי יוחנן אינו חולק על קריאת המכילתא, אלא שקשיים אחרים מנעו ממנו ללמוד זאת מפשוטו של הכתוב].

¹ דוגמאות: "להוֹרִישׁ [גוֹיִם גְּדוֹלִים וְעַצְמוֹת מִמֶּנָּה] מִפְּנֵי" (דברים ד, לח) כמ"ש רש"י שם: ממך מפניך - סרסו ודרשהו להוריש מפניך גוים גדולים ועצומים ממך. הרביע שלפני המאמר המוסגר גדול בדרגתו יותר מכל הטעמים שבתוך המאמר המוסגר, זולת הטיפחא שבסופו, שהיא המסיימת את הסוגריים, כך יוצא שנקרא: להוריש - גוים גדולים ועצומים ממך - מפניך. וכן "כִּי-יִמְצָא תִלְל [בְּאֶדְמַת אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ] נֶפֶל בְּשׂוֹדָה" (דברים כא, א). מילת 'חלל' שלפני המאמר המוסגר מוטעמת ברביע, ומילת 'לרשתה' שבסופו – בזקף, ביניהם אין טעם מפסיק גדול יותר מן הרביע.

² למעשה יש כאן עוד הטעמה מוזרה, במילת 'מצרים' מופיע טעם מחבר, תלישא קטנה, בעוד שהיה צריך להופיע כאן טעם מפסיק גדול יותר בדרגתו מן הפזר שלפני כן במילת 'שנה'. כלומר, היה זה צריך להיות רביע. אבל זה קושי בפני עצמו.